

Pathology of Oral History of Mothers and Women in the Imposed War

Fouad Mesgari¹, Ahmad Mallahassan²

¹ M.Sc., Mechanical Engineering, Zanzan University, Zanzan, Iran

² M.Sc., Logistics Management, Amin University, Tehran, Iran

Abstract: The presence and role-playing of mothers and women in the unique arenas of the Islamic Revolution and the Sacred Defense have always been evident. These women, alongside men, played a significant role in the sacrifice and protection of this land. During the eight years of the Sacred Defense, they undertook important roles in various fields, including support, encouraging men to go to the front, caring for children and preserving families, nursing the wounded, and fulfilling responsibilities in place of men, thereby creating lasting epics. However, their role and presence have not been sufficiently recognized. Oral history can be an effective tool for showcasing the broader role of mothers and women in the Sacred Defense, depicting various aspects of their presence. The process of collecting the oral history of mothers and women faces challenges, some of which are social and others related to the structural aspects of oral history. This article attempts to examine the impact of various pathologies on the oral history of mothers and women, using the opinions of experts and the experiences of the authors in this field. These pathologies include the passage of time, insufficient attention to selecting the right narrator, weakness in the interview process, inability to verbally express events, unintentional distortion of facts, lack of access to documents, and the influence of responsible institutions and different approaches in compiling oral history. The goal is to improve the quality of collecting and compiling the oral history of women in the Sacred Defense by identifying these pathologies and utilizing creative solutions.

Key Words: Sacred Defense, Imposed War, Oral History, Mothers.

آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی مادران و زنان در جنگ تحمیلی

فواد مسگری^۱، احمد ملاحسن^۲

۱- کارشناسی ارشد مکانیک، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران

۲- کارشناسی ارشد مدیریت آماد، دانشگاه امین، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۳

چکیده

حضور و نقش‌آفرینی مادران و زنان در عرصه‌های بی‌نظیر انقلاب اسلامی و دفاع مقدس همواره مشهود بوده است. این زنان در کنار مردان، سهمی جالب توجه در فداکاری و حفاظت از این سرزمین ایفا کردند. در طول هشت سال دفاع مقدس، آن‌ها در زمینه‌هایی مختلف همچون حمایت، ترغیب مردان به حضور در جبهه، مراقبت از کودکان و حفظ خانواده، پرستاری از مجروحان و انجام مسئولیت‌ها به جای مردان، نقش‌هایی مهم را به عهده داشتند و حماسه‌هایی ماندگار خلق کردند. با این حال، نقش و حضور آن‌ها به اندازه کافی مورد توجه قرار نگرفته است. تاریخ شفاهی می‌تواند ابزاری مؤثر برای نمایش گسترده‌تر نقش مادران و زنان در دفاع مقدس باشد و زوایای مختلف این حضور را به تصویر بکشد. فرایند جمع‌آوری تاریخ شفاهی مادران و زنان با چالش‌هایی مواجه است که برخی اجتماعی هستند و برخی دیگر به جنبه‌های ساختاری تاریخ شفاهی مربوط می‌شوند. در این مقاله تلاش شده است تا با استفاده از نظرات کارشناسان و تجربیات نویسندگان در این حوزه، تأثیر آسیب‌های مختلف بر تاریخ شفاهی مادران و زنان بررسی شود. این آسیب‌ها شامل گذر زمان، کم‌توجهی به انتخاب صحیح راوی، ضعف در فرایند مصاحبه، ناتوانی در بیان شفاهی وقایع، تحریف ناخواسته واقعیت‌ها، عدم دسترسی به اسناد و تأثیرات نهادهای مسئول و رویکردهای مختلف در تدوین تاریخ شفاهی هستند. هدف این است که با شناسایی این آسیب‌ها و بهره‌گیری از راهکارهای خلاقانه، کیفیت جمع‌آوری و تدوین تاریخ شفاهی زنان در دفاع مقدس بهبود یابد.

واژه‌های کلیدی: دفاع مقدس، جنگ تحمیلی، تاریخ شفاهی، مادران.

* Corresponding Author: Foad Mesgari

E-mail address: foadmesgari@mail.ir

Copyright2025@ Documents and National Library of the Islamic Republic of Iran. All rights reserved

۱- مقدمه

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران که در سال ۱۳۶۷ به پایان رسید، یکی از مهم‌ترین جنگ‌های معاصر به شمار می‌آید. در ایران، این جنگ با عناوینی همچون دفاع مقدس، جنگ تحمیلی و جنگ هشت‌ساله شناخته می‌شود؛ در حالی که در جوامع عربی به عنوان قادسیه صدام معروف است. این جنگ با فرمان صدام حسین و حمله نیروهای نظامی عراق به ایران در شهریور ۱۳۵۹ آغاز شد و پس از هشت سال نبرد، با پذیرش قطعنامه ۱۹۸ از سوی ایران در مرداد ۱۳۶۷ خاتمه یافت. ایستادگی شجاعانه زنان و مردان این سرزمین در برابر استکبار جهانی، صحنه‌هایی بی‌نظیر از ایثار و شهادت را رقم زد که اگر به ثبت و انتقال آن‌ها توجه نشود، به تاریخ و فرهنگ این سرزمین ظلمی بزرگ روا داشته‌ایم (لاریجانی، ۱۳۸۷).

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مادران و زنان با برخورداری از جایگاه و کرامت انسانی که بر اساس دین اسلام به آن‌ها اعطا شده بود، به عرصه اجتماعی وارد شدند و فعالیت‌های خود را آغاز کردند. با شروع جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق، مادران و زنان حضور خود را در دفاع مقدس گسترش دادند و سعی کردند تا در کنار مردان بار جنگ را به دوش بکشند و مانع از تجاوز دشمن به میهن شوند. در این دوران، بانوان جلوه‌هایی از ایثار و حماسه را به نمایش گذاشتند و به عنوان نیمی از جامعه نقشی مهم در تاریخ دفاع مقدس ایفا کردند؛ اما این نقش در بسیاری از موارد نادیده گرفته شده و ابعاد مختلف آن بررسی نشده است. همچنین، کمبود اسناد مربوط به فعالیت‌های مادران و زنان در این دوران بر این مسئله افزوده است.

تاریخ شفاهی به دلیل ارائه جزئیات و زوایای مختلف از حضور مادران و زنان در این برهه تاریخی، اهمیت زیادی دارد. این نوع تاریخ‌نگاری می‌تواند تصویری روشن از نقش مادران و زنان در جامعه ارائه دهد. اما شیوه‌های اجرا و معیارهای تأثیرگذار بر آن ممکن است آسیب‌هایی را در فرایند گردآوری تاریخ شفاهی ایجاد کند که شناسایی

این آسیب‌ها می‌تواند کیفیت جمع‌آوری و تدوین اطلاعات را بهبود بخشد و بر ماندگاری این فرهنگ تأثیر مثبت بگذارد.

در این پژوهش، ابتدا تاریخ شفاهی و آسیب‌شناسی را شرح می‌دهیم، بعد از آن عوامل مؤثری که باعث کاهش نقش مادران و زنان در جنگ تحمیلی شده‌اند را بررسی می‌کنیم و در نهایت، نتیجه‌گیری را ارائه می‌دهیم.

۲- نقش مادران و زنان در دفاع مقدس

در زمان وقوع جنگ و دفاع ملت‌ها در برابر تهاجم دشمن، صرفاً اعزام مردان به جبهه نمی‌تواند ضامن موفقیت باشد، بلکه حمایت و پشتیبانی از نبرد، تشویق مردان به حضور مستمر در جبهه، مراقبت از کودکان و حفظ خانواده، پرستاری از مجروحان و مداوای زخمی‌ها، پذیرفتن مسئولیت‌ها به جای مردان و آزادسازی آن‌ها برای شرکت در جنگ، حفظ سنگرهای پشت جبهه و حتی تشکیل و توسعه نهضت‌های مقاومت، از جمله عواملی هستند که تأثیر مستقیم بر سرنوشت جنگ دارند. همچنین، در میان زنان، همسران و مادران جانبازانی که دچار آسیب‌های جدی شده‌اند، هنوز به پرستاری و مراقبت از آن‌ها مشغول هستند. به نظر می‌رسد جنگ برای این افراد همچنان ادامه دارد و آن‌ها با ایثارگری به تیمار مجروحان مشغول هستند. بخشی جالب توجه از دوران دفاع مقدس نشان‌دهنده ایمان، شجاعت، ایثار و صبوری زنان است که در کنار مردان در این عرصه پیش رفته‌اند. در بسیاری از روایت‌های مربوط به دفاع مقدس، با نقش زنانی روبه‌رو می‌شویم که در دوران جنگ و پس از آن تأثیری بسزا بر وقایع و روندهای آن داشته‌اند. بنابراین، زنان با ویژگی‌های وجودی خود، از جمله نقش مادری و همسری، به عنوان بخشی از جامعه انسانی، قطعاً در هر یک از صحنه‌های اجتماعی، به ویژه در عرصه دفاع، نقشی اساسی ایفا می‌کنند (جدیدی، ۱۳۹۳).

۳- تاریخ شفاهی دفاع مقدس

(صدیق سروسستانی، ۱۳۸۷). آسیب‌شناسی در تمامی زمینه‌ها ضروری است؛ در غیر این صورت، آن فعالیت از مسیر اصلی خود خارج می‌شود. تاریخ شفاهی نیز از این قاعده مستثنی نیست و باید موانع و چالش‌های موجود در اجرای آن شناسایی و برطرف شوند. این آسیب‌ها و موانع باید از دو منظر بررسی شوند: نخست، در مباحث کلی مانند برنامه‌ریزی و ایجاد زیرساخت‌های لازم برای این دانش، و دوم، در زمینه روش‌شناسی و شیوه‌های مصاحبه و سازمان‌دهی روایت‌های شفاهی. در این پژوهش، منظور از آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی بررسی موانع و مشکلات موجود و عوامل مؤثری است که موجب می‌شوند تاریخ شفاهی از مسیر خود منحرف شود و نتایج مطلوب به دست نیاید. به طور کلی، این فرایند با آسیب‌هایی مواجه خواهد بود که یا جنبه اجتماعی دارند یا بیشتر بر فرم و عناصر ساختاری تاریخ شفاهی تأثیر می‌گذارند. در ادامه، برخی از این عناصر کلیدی را بررسی خواهیم کرد.

۵- تاریخ شفاهی مادران و زنان در دفاع مقدس

مادران و زنان به عنوان نیمی از جامعه، با نقش تاریخی خود در دوران دفاع مقدس، می‌توانند به طرزی جالب توجه به تکمیل تاریخ این دوران کمک کنند و زوایای پنهان و ناشناخته آن را به عنوان مدارک پژوهشی و نقلی روشن کنند. آن‌ها به عنوان مادر، همسر، خواهر و ... از تجربیات خود در زمینه اعزام‌ها، تشییع جنازه شهدا، مشارکت خودجوش در کارگاه‌های ستاد پشتیبانی جبهه، جمع‌آوری کمک‌های مردمی، حضور در خط مقدم و شرکت در نبردها، خاطراتی را نقل می‌کنند که تاریخ شفاهی دفاع مقدس را غنی‌تر می‌کنند. فقط این گروه از جامعه می‌توانند فشارهای روانی و ناملایمات عاطفی ناشی از جنگ و همچنین روحیه‌بخشی به رزمندگان را به بهترین نحو منتقل کنند. با این حال، تعداد کتاب‌های تاریخی در زمینه زنان با توجه به نقش آن‌ها در دفاع مقدس بسیار محدود است و جز چند مورد اندک، بیشتر خاطرات زنانی که در این دوران نقشی مهم داشته‌اند، به خاطره‌نگاری

خاطرات شفاهی مردم بیشتر به مشکلات و دشواری‌هایی که در زمان حمله با آن‌ها مواجه بودند، اشاره دارد تا به وقایع و رویدادهای جنگ. نوشته‌های نویسندگان گروه‌های مردمی و یادداشت‌های آن‌ها در دوران جنگ، به دلیل جزئی‌نگری و احساس انسان‌دوستی، به عنوان بخشی از میراث مکتوب کشور محسوب می‌شوند. این نوشته‌ها می‌توانند بیانگر مصائب و چالش‌های جنگ باشند، اما به دلیل عدم وجود یک ساختار هدفمند و مستند، نمی‌توان به طور کامل آن‌ها را تاریخ شفاهی نامید (دهقان، ۱۳۸۶). تاریخ شفاهی دفاع مقدس که شامل مطالعات تاریخی مبتنی بر روش‌های شفاهی است، تلاشی منظم و پیوسته برای شناسایی وقایع و موضوع‌های مرتبط با جنگ، جمع‌آوری اطلاعات و تحلیل آن‌ها از طریق گفت‌وگوهای روشمند با افرادی است که در این رویدادها نقش داشته‌اند یا شاهد آن‌ها بوده‌اند. در این رویکرد، یافته‌ها و داده‌ها علاوه بر ارائه اطلاعات پایه در تاریخ‌شناسی جنگ، امکان دسترسی به دیدگاه‌های مختلف را فراهم می‌آورند و این ویژگی شناختی عمیق‌تر از واقعه را برای پژوهشگران ممکن می‌کند. بنابراین، خاطرات و نوشته‌های مربوط به جنگ باید فراتر از جنبه‌های ادبی ادبیات دفاع مقدس، با توجه به گستردگی موضوعی تاریخ جنگ، معنا و موجودیتی جدید پیدا کنند. در سال‌های اخیر، توجه به جمع‌آوری تاریخ شفاهی دفاع مقدس و دسترسی به منابع اصلی و شاهدان عینی این رویدادها به‌خوبی افزایش یافته است؛ اما نیاز است تا با برنامه‌ریزی مناسب، زوایای مختلف تاریخ دفاع مقدس برای نسل‌های آینده ثبت و ضبط شوند (کمری، ۱۳۸۴).

۴- آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی

واژه «آسیب» در زبان فارسی معانی متعددی از جمله زخم، کوب، ضربه، زیان، آفت و بلا دارد. در حوزه جامعه‌شناسی، آسیب به مطالعه نابه‌سامانی‌ها، اختلالات و عدم تعادل در عملکردهای اجتماعی انسان‌ها اشاره دارد

محدود می‌شود و مکتوباتی جالب توجه با رویکرد تاریخ‌نگاری وجود ندارند.

۶- عوامل مؤثر بر آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی مادران و زنان در دفاع مقدس

۶-۱- گذر زمان

یکی از مهم‌ترین و در عین حال آسیب‌زنده‌ترین عواملی که بر تاریخ شفاهی تأثیر می‌گذارد، گذر زمان است. این گذر زمان باعث تغییر در حافظهٔ راویان می‌شود و به همین دلیل، بسیاری از جزئیات وقایع به فراموشی سپرده می‌شوند. همچنین، با گذشت زمان، برخی از اطلاعات ذهنی افراد به تدریج دچار تغییر می‌شود و آنچه در گذشته اتفاق افتاده است، در ذهن راوی به مرور دگرگون می‌شود. از آنجا که منابع تاریخ شفاهی شامل افرادی هستند که هنوز زنده‌اند، گذر زمان موجب از دست رفتن این منابع (راویان) می‌شود. با گذشت سال‌ها از دوران دفاع مقدس، بیشتر مصاحبه‌شوندگان، افرادی با سن بالا هستند که با مشکلات ناشی از پیری مانند ضعف بینایی و شنوایی و همچنین مسائل جسمی روبه‌رو هستند و مهم‌تر از همه، کاهش توانایی حافظهٔ آنان بر کیفیت ارتباط با این افراد تأثیر منفی می‌گذارد و در برخی از موارد، موجب ناقص شدن نتایج کار می‌شود (پراقی اصفهانی و شهرام نیا، ۱۳۸۷). برای مثال، در زمینهٔ جمع‌آوری تاریخ شفاهی زنان در دوران دفاع مقدس، مادران شهدا به عنوان یکی از منابع کلیدی این دوران که نقش رزمندگان و شهدا را از تولد تا شهادت و تشییع ترسیم می‌کنند، عمدتاً سن بالایی دارند و تعدادی جالب توجه از آن‌ها نیز فوت کرده‌اند. بنابراین، ما بخشی جالب توجه از شاهدان عینی این وقایع را از دست داده‌ایم.

از دیگر مشکلات ناشی از گذر زمان فاصله‌ای است که میان جمع‌آوری تاریخ شفاهی و وقوع حادثه وجود دارد. سال‌ها از دفاع مقدس گذشته است و این موضوع یک آسیب غیرقابل جبران به شمار می‌آید. تأخیر یا فاصلهٔ زمانی بین انجام مصاحبه و تدوین نیز ممکن است به بروز

مشکلات، کمبودها و عدم درک صحیح برخی از مسائل در فرایند تدوین تاریخ شفاهی منجر شود.

۶-۲- کم دیده شدن

در مواجهه با نقش فعال زنان، گاهی شاهد دیدگاه‌های سطحی دربارهٔ جایگاه آن‌ها در جامعه هستیم که این مسئله به برداشت‌های اجتماعی از عدم مشارکت زنان در جنگ‌ها، از جمله دفاع مقدس، برمی‌گردد. اگرچه زنان در جامعهٔ اسلامی، به ویژه پس از ظهور اسلام، در فعالیت‌های اجتماعی بیشتر مشارکت کردند، نمی‌توان تأثیر این نگرش اجتماعی را نادیده گرفت. این رویکرد را می‌توان در تولید آثار تاریخ شفاهی و سایر آثاری که دربارهٔ زنان ساخته شده‌اند، مشاهده کرد. برای مثال، تعداد عکس‌ها و مصاحبه‌هایی که در آن سال‌ها از فعالیت‌های زنان ثبت شده‌اند، با توجه به فضای فرهنگی حاکم در آن زمان، بسیار محدود است.

برای بررسی این موضوع، می‌توان به نقش زنان در اعزام نیروها، تشییع جنازه شهدا، تربیت فرزندان در غیاب پدران، حمایت و خدمت‌رسانی در پشت جبهه‌ها، حفظ ثبات خانواده و گرم نگه داشتن کانون خانواده و گاهی حضور شجاعانه در میدان نبرد و مداوای مجروحان اشاره کرد. همه این موارد می‌توانند روایت‌هایی بی‌نظیر از وقایع تاریخی را به صورت شفاهی ارائه دهند.

۶-۳- عدم توجه به گزینش صحیح راوی

برای انجام یک مصاحبهٔ مؤثر، باید به سراغ یک راوی مناسب و آگاه برویم. به عبارت دیگر، انتخاب فردی که اطلاعات بیشتری دربارهٔ حادثه دارد، اهمیت زیادی دارد. همچنین، شرایط جسمانی، کیفیت حافظه و توجه به وضعیت فعلی راوی نیز باید در انتخاب مصاحبه‌شوندگان مدنظر قرار گیرد. معمولاً نبود اسناد و مدارک مرتبط با زنان، نگرش به نقش کم‌رنگ آنان و ملاحظات سازمانی نیز بر این انتخاب تأثیرگذار بوده است.

۴-۶- ضعف در فرایند مصاحبه

دارند.

مصاحبه در تاریخ شفاهی نه فقط به منظور کسب اطلاعات، بلکه برای جمع‌آوری داده‌های دقیق و با رعایت اصول تاریخ شفاهی انجام می‌شود. هدف اصلی این فرایند حفظ اطلاعات شفاف است، نه انتشار اخبار (حسن آبادی، ۱۳۸۱). استفاده از کارشناسان متخصص و رویکرد علمی به مسائل مربوط به مصاحبه در تاریخ شفاهی امری ضروری است. کمبود تجربه و عدم وجود افراد ماهر باعث شده است فعالیت‌های تاریخ‌نگاری به کندی پیش بروند و گاهی غیرعلمی به نظر برسند (نورانی و محمدی، ۱۳۹۳).

مصاحبه‌کننده باید اطلاعاتی کامل درباره موضوع روایت داشته باشد تا بتواند زوایای مختلف حادثه را از ذهن مصاحبه‌شونده استخراج کند. این آگاهی می‌تواند مانع از مبالغه در روایت شود؛ زیرا راوی می‌داند مصاحبه‌کننده به موضوع آگاهی دارد. همچنین، آگاهی مصاحبه‌کننده در اصلاح اشتباهات احتمالی راوی، مانند نام‌ها، مکان‌ها و زمان‌ها، اهمیت زیادی دارد. خاطرات در ذهن راوی وجود دارند و مصاحبه‌کننده باید با پرسش‌های خود به تسهیل خروج این اطلاعات کمک کند. او باید نظر دهد و تحلیل کند تا ذهن مصاحبه‌شونده تحریک شود و ناگفته‌ها را با زوایای مختلف به یاد آورد. در برخی از موارد، جنسیت مصاحبه‌کننده می‌تواند بر روند مصاحبه تأثیر بگذارد؛ برای مثال، یک راوی زن ممکن است راحت‌تر با پرسشگری از جنس خود ارتباط برقرار کند.

باید اجازه داد تا مصاحبه‌شونده با سرعت خود پیش برود، حتی اگر این سرعت از نظر مصاحبه‌کننده کند باشد. جلوگیری از پرحرفی مصاحبه‌کننده و ایجاد رابطه‌ای خوب و صمیمانه برای جلب اعتماد مصاحبه‌شونده بسیار مهم است (نیک نفس، ۱۳۸۴). عوامل دیگری همچون شرایط محیطی (فضای مصاحبه)، شرایط زمانی (موقعیتی که راوی در آن قرار دارد)، شناخت و استفاده از ابزار مناسب در فرایند مصاحبه و چالش‌برانگیز بودن مصاحبه، همچنین عدم تبادل صحیح روایت‌ها، ساختار ناکارآمد پرسش‌ها و تحلیل به جای روایت نیز تأثیر زیادی بر فرایند مصاحبه

۵-۶- ضعف در بیان شفاهی رویدادها

ماهیت گردآوری تاریخ شفاهی به معنای استفاده از قدرت بیان و گفتار است. بنابراین، عواملی مانند مهارت‌های بیانی، سطح تحصیلات، لهجه محلی و زبان‌های غیررسمی تأثیر زیادی بر نحوه ارائه و بازگو کردن وقایع دارند. همچنین، نگرش راوی نسبت به اطلاعاتی که ارائه می‌دهد و اینکه آیا این اطلاعات به موضوع مرتبط هستند یا خیر، از عوامل مؤثر در بیان حافظه‌های ذهنی راوی در تاریخ شفاهی به شمار می‌آیند. در برخی از موارد، به ویژه در زمینه تاریخ شفاهی زنان، راوی به دلیل خسته‌کننده بودن و یادآوری خاطرات تلخ که تحت تأثیر احساسات قرار دارد، از بیان وقایع خودداری می‌کند.

۶-۶- تحریف ناخواسته واقعیات

از دیگر مشکلاتی که مصاحبه‌های تاریخ شفاهی با آن‌ها مواجه هستند، می‌توان به محو شدن مرز بین تصورات فردی و رویدادهای تاریخی اشاره کرد. برای مثال، برخی از افراد ممکن است با افزودن جزئیات اضافی به وقایع تاریخی، آن‌ها را غیرواقعی جلوه دهند (پراقی اصفهانی و شهرام نیا، ۱۳۸۷). همچنین، برخی از مصاحبه‌شوندگان تلاش می‌کنند نقش خود را به گونه‌ای واقعی یا کم‌رنگ‌تر از آنچه هست نشان دهند تا خود را از اشتباهات مبرا بدانند. این امر می‌تواند به کتمان یا بیان گزینشی خاطرات (بر اساس سلیقه راوی) منجر شود. این وضعیت باعث بروز یک نوع گرایش ایدئولوژیک در روایت‌های شفاهی می‌شود که واقعیت‌های تاریخی را تحریف می‌کند. به علاوه، ممکن است زنانی که پس از شهادت همسرشان دوباره ازدواج کرده‌اند، به دلیل شرایط کنونی، از بیان برخی از اتفاقات و مسائل خصوصی و عاطفی خودداری کنند.

۷-۶- در دسترس نبودن اسناد

تاریخ شفاهی به اندازه اسناد مکتوب از ارزش تاریخی و پژوهشی برخوردار است و می‌تواند با ارائه زوایای مختلف یک واقعه، به توصیف تاریخ کمک کند. وجود اسناد در فرایند تاریخ شفاهی از دو جنبه اهمیت دارد. نخست، مصاحبه‌کننده با مراجعه به این اسناد می‌تواند اطلاعات ضمنی درباره یک حادثه تاریخی کسب کند و با آگاهی از زمان، مکان و حوادث مرتبط، مصاحبه را به طرز مؤثر دنبال کند. دوم، پس از انجام مصاحبه، برای تدوین تاریخ شفاهی، مصاحبه‌کننده می‌تواند با بررسی اسناد و مدارک مرتبط و تحلیل گزارش‌ها و مستندات مختلف، ابعاد گوناگون یک رویداد را بررسی کند و روایت مصاحبه‌شونده را مورد راستی‌آزمایی قرار دهد. اما در زمینه کارکرد زنان و فعالیت‌های آنان در دفاع مقدس به دلایلی متعدد، اسناد و مدارک بسیار کمی وجود دارند. این کمبود می‌تواند ناشی از داوطلبانه بودن بسیاری از فعالیت‌های زنان (مانند حضور در کارگاه‌های مرتبط با جبهه، کارگاه‌های امداد هلال احمر و جمع‌آوری کمک‌های مردمی) و عدم سازمان‌دهی مناسب باشد. این شرایط تدوین تاریخ شفاهی در حوزه زنان را با چالش مواجه می‌کند.

۸-۶- عدم وجود بانک اطلاعاتی مشترک بین نهادهای

متولی در حوزه تاریخ شفاهی

در نگاه نخست، وجود تعداد زیاد مراکزی که در زمینه تاریخ شفاهی فعالیت می‌کنند می‌تواند به عنوان نشانه‌ای از قوت ارزیابی شود، اما عدم درک و ارتباط صحیح بین این مراکز موجب می‌شود این تنوع به عنوان تیغی دولبه عمل کند و معایبی را به همراه داشته باشد؛ از جمله این معایب می‌توان به انزوای عدم همکاری در تبادل تجربیات و پنهان‌کاری در ارائه فهرست مصاحبه‌شوندگان اشاره کرد (عزیزی، ۱۳۹۰).

در سال‌های اخیر، سازمان‌هایی مختلف از جمله بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، مرکز اسناد و

تحقیقات جنگ، مرکز مطالعات و تحقیقات پایداری حوزه هنری و پژوهشگاه‌ها، اقداماتی خوب در زمینه جمع‌آوری و سازمان‌دهی تاریخ شفاهی دفاع مقدس انجام داده‌اند. با این حال، آسیب‌های ناشی از نگاه بخشی، عدم همکاری بین سازمان‌ها و کارهای موازی در این مراکز، به شدت بر روند گردآوری تاریخ شفاهی زنان در دفاع مقدس تأثیر گذاشته‌اند. نبود یک بانک اطلاعاتی از زنان فعال در دفاع مقدس برای برنامه‌ریزی و جلوگیری از تکرار کارهای سازمانی به یک نیاز اساسی تبدیل شده است که سازمان‌ها با رویکرد بخشی خود به آن دامن می‌زنند. همچنین، تأثیر سازمان‌ها بر نحوه ارائه و تدوین تاریخ شفاهی و سفارشی‌سازی آن از دیگر آسیب‌های موجود در این حوزه به شمار می‌آید.

۹-۶- رویکرد در شیوه تدوین و ارائه

بخشی از مشکلات مطرح‌شده در مصاحبه‌های تاریخ شفاهی به مراحل اجرا و ویرایش مربوط می‌شود. در مرحله ویرایش، امکان کاهش خطاهای موجود در مراحل قبلی وجود دارد. یکی از اصلی‌ترین انتقاداتی که به ویراستاران مصاحبه‌های تاریخ شفاهی و همچنین ناشران این مجموعه‌ها وارد می‌شود، به انتخاب و انتشار اطلاعات منتخب مربوط است. این مشکل حتی ممکن است در رابطه با یک واژه خاص نیز صدق کند. به همین خاطر، ویراستاران به طور آگاهانه از هر گونه تغییر در متن مصاحبه اجتناب و نظرات اصلاحی یا ارزیابی برخی از اطلاعات مطرح‌شده را در پانویس یا پی‌نوشت‌ها بیان می‌کنند (عزیزی، ۱۳۹۰). تدوین یک مجموعه شامل فرایندهای زیر است: اجرا، بررسی اعتبار، تطبیق با اسناد و متون، دسته‌بندی اطلاعات، ویرایش، نمایه‌سازی و گسترش بیشتر از طریق ارجاعات، انجام مصاحبه‌های تکمیلی و در نهایت ارائه تاریخ شفاهی به شیوه‌های مختلف (کتاب، نرم‌افزار چندرسانه‌ای و غیره). هر یک از این مؤلفه‌ها و فرایندها می‌توانند به نوبه خود ضعف‌ها و آسیب‌هایی را بر تاریخ شفاهی تحمیل کنند.

۱۰-۶- عدم استفاده کارآمد از فضای مجازی

در دنیای امروز، یکی از مهم‌ترین ابزارهای ارتباط جمعی، شبکه‌های اجتماعی هستند. این شبکه‌ها می‌توانند فرصتی برای افزایش آگاهی جامعه درباره تاریخ و رویدادهای گذشته فراهم کنند و همچنین به عنوان ابزاری برای آموزش مصاحبه‌کنندگان و مصاحبه‌شوندگان به صورت گروهی عمل کنند و از هزینه‌های اضافی جلوگیری کنند. عدم استفاده از این ابزارهای ارتباطی ممکن است به ایجاد فاصله بین نسل‌ها و انحراف از معیارها و اهدافی منجر شود که تاریخ شفاهی به عنوان وسیله‌ای برای انتقال ارزش‌ها و واقعیت‌های اجتماعی دنبال می‌کند. در عصر ارتباطات، فضای مجازی به عنوان رسانه‌ای همه‌گیر در هر زمان و مکانی در دسترس است و ابزاری ارزشمند برای تاریخ شفاهی جنگ، به ویژه تاریخ شفاهی دفاع مقدس، محسوب می‌شود. نسل کنونی باید اهداف و انگیزه‌های دفاع مقدس را درک کند تا بتواند در برابر هرگونه آسیب دشمن ایمن بماند (پور اسماعیل، ۱۳۹۸).

۷- نتیجه‌گیری

نقش مادران و زنان در دوران دفاع مقدس به عنوان یک عنصر کلیدی و تأثیرگذار در این برهه تاریخی، اهمیتی ویژه دارد. به جرئت می‌توان گفت تاریخ شفاهی، بهترین و کارآمدترین ابزار برای حفظ و ترویج این فرهنگ و ماندگار کردن روحیه ایثار و فداکاری مادران و زنان در طول هشت سال دشواری‌ها و فشارهای عاطفی و روانی است. بنابراین، ضروری است تا بدون تأخیر (با توجه به فاصله زمانی از دفاع مقدس) و با استفاده از نیروهای متخصص، اقدام به گردآوری و ثبت تاریخ شفاهی مادران و زنان در این دوران کنیم. با شناسایی و برطرف کردن آسیب‌های موجود در تاریخ شفاهی این گروه اجتماعی، می‌توانیم گام‌هایی مؤثر در بهبود و ارتقای کیفیت آن برداریم و نقش آنان را به بهترین شکل ممکن به جامعه و نسل‌های آینده منتقل کنیم.

منابع

- منصوری لاریجانی، اسماعیل (۱۳۸۷). *آشنایی با دفاع مقدس*. قم: خادم الرضا (ع).
- جدیدی، معصومه (۱۳۹۳). زنان و دفاع مقدس، نشریه راهبران، شماره ۷۸، صص ۶۲ تا ۶۶.
- دهقان، احمد (۱۳۸۶). خاک و خاطره: خاطره نگاری، یادداشت نوشته‌ها و تاریخ شفاهی جنگ و دفاع مقدس، تهران: صریر.
- کمری، علیرضا (۱۳۸۴). با یاد و خاطره: درآمدی بر خاطره‌نویسی و خاطره‌نگاشته‌های پارسی در تاریخ ایران. تهران: حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
- صدیق سروستانی، رحمت الله (۱۳۸۷). *آسیب‌شناسی اجتماعی؛ جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی* (چاپ چهارم). تهران: سمت.
- یراقی اصفهانی، سعیده و امیر مسعود شهرام نیا (۱۳۸۷). گزارش تجزیه طرح تاریخ شفاهی در سازمان اسناد و کتابخانه ملی. *فصلنامه گنجینه اسناد*، دوره ۱۸، شماره ۱ (شماره پیاپی ۱)، صص ۱۱۵ تا ۱۲۴.
- حسن آبادی، ابوالفضل (۱۳۸۱). *تاریخ شفاهی در ایران*. بیجا: آستان قدس رضوی، اداره موزه‌ها.
- نورانی، حسن و ایمان محمدی نرگسی (۱۳۹۳). آسیب‌ها، محدودیت‌ها و موانع تاریخ شفاهی در حوزه ایثار و شهادت، *مجموعه مقالات تاریخ شفاهی ایثار و شهادت*. تهران: نشر شاهد.
- نیک نفس، شفیقه (۱۳۸۴). مهارت‌های مصاحبه تاریخ شفاهی، *فصلنامه تحقیقات تاریخی گنجینه اسناد*، دوره ۱۵، شماره ۴، صص ۹۰ تا ۹۳.
- عزیزی، غلامرضا (۱۳۹۰). *تاریخ شفاهی دفاع مقدس: مجموعه مقاله‌های همایش ملی تاریخ شفاهی با محوریت دفاع مقدس*. سازمان اسناد و کتابخانه ملی، تهران.
- پور اسماعیل، حسنعلی (۱۳۹۸). تاریخ شفاهی دفاع مقدس و فضای مجازی. *مجموعه مقالات دومین همایش تاریخ شفاهی تهران*. انتشارات دانشگاه.

